

תקציר

מחקר זה עוסק בתפיסות החינוכיות בהן מחזיקים מורים למחשבת ישראל בחינוך הישראלי, העל יסודי, הכללי. המחקר בחן האם וכיצד המורים למחשבת ישראל תופסים כחלק תפקידם להיות מעורבים בתהליכי עיצוב הזהות של מתבגרים בתיכון, בהקשר של העידן הפוסט מודרני.

הרציונל התאורטי עליו נשען מחקרי הוא המודל של חינוך לזהות בבית הספר (IdEd) של החוקרים שכטר וריץ (Schachter & Rich, 2011). חוקרים אלו שיערו שמורים מסוימים אכן רואים בפועל את תפקידם החינוכי ברוח זו, דהיינו במעורבותם, דרך הוראתם, בעיצוב זהות התלמידים. החוקרים הללו מגדירים חינוך לזהות כמעורבות הפעילה והמכוונת של מחנכים בתהליכים הפסיכו-חברתיים ובפרקטיקות המעורבות בהתפתחות זהות התלמידים. החוקרים טוענים שלמורים בבית הספר יש אפשרות למעורבות מכוונת בתהליכים ותכנים, של עיצוב זהות של תלמידיהם, ושמורים רבים נוקטים בגישה זו מכיוון שמאפיינים הקשורים לזהות התלמידים נראים להם כמשרתים מטרות חינוכיות. לתפיסתם, אחד הרציונאלים שקושר את עיצוב הזהות לחינוך הוא הטענה שגיבוש זהות יציבה וקוהרנטית היא משימה התפתחותית, החיונית להמשך ההתפתחות הנפשית הבריאה. מכיוון שתקופת הזמן בו היחיד מתפתח באופן עיקרי במשימת ההתפתחותית זו הוא גיל התיכון, הרי שמורים עשויים לראות את זה כמתפקדים של גורמים במערכת החינוך לסייע בתהליך זה. הם מציינים שישה מאפיינים שיש לסוכני זהות שאפרט בהמשך הסקירה. מכאן הנחתם שסביר להניח ומורים פועלים באופן מכוון ואקטיבי לעיצוב זהותם של תלמידיהם (Schachter & Rich, 2011). טענה זו לא נבחנה עד כה אמפירית באופן ממוקד בקרב מורים בתיכון וזוהי מטרת המחקר הנוכחי.

מחקרי רואה במורים בבית הספר בתיכון סוכני זהות. המושג סוכני זהות נמצא במחקרם של שכטר וונטורה (Schachter & Ventura, 2008). על פי הגדרתם, סוכני זהות הם אותם אנשים שבאופן אקטיבי מנהלים אינטראקציה, פנים אל פנים, עם ילדים ונוער בכוונה ובמטרה להשתתף בעיצוב זהותם ואשר משקפים ומתווכים השפעות חברתיות רחבות על עיצוב זהותם של הילדים והמתבגרים. הורים, מורים, מנטורים, אנשי דת, מדריכים בתנועה, כל אלה הם סוכני זהות פוטנציאליים. החוקרים מסבירים שהמילה שותפים באה להדגיש שסוכנים אלו הם לא רק אנשים שמהם המתבגר צריך להיפרד אלא הם מקור פוטנציאלי לעיצוב חיובי של זהות המתבגר. שכטר וונטורה ערכו מחקר איכותי בקרב הורים דתיים ומצאו מתוך סיפורי החיים שלהם, שהם

תופסים את עצמם כשותפים **אקטיביים**, רפלקטיביים, פנים מול פנים, בעיצוב זהותם של ילדיהם. כמו כן ההורים פיתחו נקודת מבט ברורה לגבי ה"איך והלמה" לגבי מידת מעורבותם בתהליך. החוקרים טוענים שלסוכני הזהות יש שיקול דעת מכוון של צרכים ומטרות לעיצוב הזהות הרצויה של המתבגר. מניתוח שביצעו שכטר וונטורה נמצאו שישה מרכיבים/ מאפיינים שיש לסוכני זהות. **ששת המאפיינים הם:** Identity concern, Goals, Praxis, Assessment, Reflexivity, Implicit theory. במחקרי אנסה לאתר האם מאפיינים אלו באים לידי ביטוי בתפיסותיהם ופעילותיהם של המורים למחשבת ישראל.

בנוסף מחקר זה מבקש לחדש בכך שהוא מתייחס למורים כפועלים בהקשר המיוחד שבו מתרחש תהליך עיצוב הזהות והוא העידן הפוסט מודרני. המחקר מבקש לבחון האם המורים מצדיקים את המעורבות בסוגיות זהות כפועל יוצא של הקשר זה המאופיין בשינויים תכופים ומתמידים, ריבוי מסגרות תרבותיות הפועלות בו זמנית, ריבוי מציאויות, רדוקציה של הדעת למידע, יחסיות תרבותית ומוסרית, ייאוש וספקנות מהקידמה, איניבידואליזאציה קיצונית, פרוק המסגרות הקהילתיות והמשפחתיות ותחושת ניכור (Schachter, 2005; אבישר, 2005; אלוני, 2005). המורים בתיכון פועלים בהקשר הפוסט מודרני ואם כך הם רואים את הדברים, דבר זה עשוי להשפיע על תפיסת תפקידם כסוכני זהות בכיתה וידרוש מהם להתמודד עם הקשיים והאתגרים שהעידן הפוסט מודרני מזמן לתפיסתם בהקשר זה.

במחקרי בחרתי להתמקד בזירת מחקר מיוחדת שלדעתי תאיר סוגיות אלו של תפיסותיהם של המורים בנוגע להיותם סוכני זהות בעידן הפוסט מודרני באופן מודגש. הזירה שנבחרה הינה מקצוע מחשבת ישראל הנלמד בתיכון בחינוך הממלכתי. מחשבת ישראל הינו מקצוע השייך ללימודי היהדות בתיכון. ייחודו של מחשבת ישראל היא בכך שעל פי משרד החינוך המקצוע מאפשר לתלמידים לעסוק בנושאים קיומיים ומשמעתיים להם, ולהתמודד עם השאלות שנושאים אלו מעוררים אצלם (Schachter & Galili-Schachter, 2012). על פי גישה זו לימוד מחשבת ישראל תורם לגיבוש הזהות האישית והלאומית כיהודים, כישראלים וכבני אדם. התלמידים פוגשים את עולמם של גדולי המחשבה היהודית לדורותיהם בהתייחסותם לנושאים רלוונטיים לעולמם שלהם (אתר מפ"מ מחשבת ישראל <http://cms.education.gov.il>). מקצוע מחשבת ישראל והתכנים המסורתיים הנלמדים בו בביתי ספר שאינם דתיים, עשוי להיות קונטקסט פורה במיוחד למורים לעיסוק בסוגיות זהותיות. התכנים המסורתיים הנלמדים בו (הקונטקסט) נתפסים כעומדים במתח מול הזהות החילונית של התלמיד וכן במתח מול מאפייניו

של העידן הפוסט מודרני הכוללים: גלובליות, רלטביזם, כאוטיות ופרגמנטאציה. כתוצאה מכך מתעוררים מתחים זהותיים וסוגיות זהותיות של שייכות תרבותית ואישית. לפיכך הזירה של המקצוע מחשבת ישראל עשויה לזמן למורים עיסוק בסוגיות זהותיות בצורה יותר אינטנסיבית. לאור כל האמור עד כה, מטרת מחקרי הייתה לברר את התפיסות והעמדות של מורים למחשבת ישראל לגבי יכולתם ורצונם להיות מעורבים בעיצוב זהותם של תלמידיהם; לבחון האם ובאיזה אופן הם מתייחסים בחשיבתם למאפייני העידן הפוסט מודרני כשיקול במעורבות זו; וכיצד הם מתארים את האופן שמעורבות זו באה לידי ביטוי בעבודתם בכיתה.

- מתוך המטרה הכללית של מחקרי ניתן לגזור שאלות מחקר יותר ספציפיות לגבי תפיסות המורים למחשבת ישראל, בתיכון הכללי, בעידן הפוסט מודרני, שעליהן המחקר ינסה לענות:
1. האם ובאיזו מידה המורים למחשבת ישראל, תופסים את עצמם כעוסקים בעיצוב הזהות של תלמידיהם? במילים אחרות, האם העיסוק בשאלות זהותיות נתפס על ידי המורים כחלק ממילוי תפקידם?
 2. אם אכן כן, מהן המטרות החינוכיות, שיש למורים למחשבת ישראל, לגבי ההתפתחות הזהותית של התלמיד בסיטואציה זו?
 3. באיזה פרקטיקות חינוכיות, המורים למחשבת ישראל, נוקטים לתפיסתם על מנת להיות חלק מתהליך עיצוב הזהות של תלמידיהם?
 4. האם המורים למחשבת ישראל תופסים את המציאות החברתית של התלמידים בהקשר למאפיינים פוסט מודרניים והאם הם קושרים מציאות זו לתפקידם בהקשר הזהותי?
 5. מהם הקשיים והמגבלות שהמורים למחשבת ישראל מציגים בתהליך עיצוב הזהות של תלמידיהם?

כדי לענות על שאלות מחקר אלו, בוצע מחקר איכותי בקרב מורים המלמדים מחשבת ישראל בתיכון ממלכתי אחד. מחקר זה הוא מסוג של חקר מקר. במחקר השתתפו עשרה מורים, אקדמאיים, הן נשים והן גברים בטווח גילאים 25-65+, הן חילוניים והן מסורתיים בעלי וותק שונה בהוראה. המחקר נעשה בהתאם לכללי האתיקה ואמות המוסר הנדרשים מחוקר באקדמיה. כדי לאסוף את הנתונים בשלב הראשון נערכו עם כל מורה ראיונות עומק. באמצעות טכניקה של ניתוח "סיפור חייהם" התגלו התפיסות של המורים לגבי תפיסת המציאות הסובבת את הילד, מטרות ההתפתחות הזהותית שלהם בסיטואציה זו ותיאוריה התפתחותית אימפליציטית לגבי

האופן שיוצרים זהות כזו. כדי להגביר את מהימנות הנתונים שנאספו נקטתי בטריאנגולציה המקובלת במחקר האיכותי. לכן לאחר ביצוע הראיון עומק נערכו גם תצפיות אצל חמישה מורים על שיעור אחד במחשבת ישראל ולאחריה נערך ראיון מאזכר קצר עם כל מורה. תהליך זה יאפשר לי להבין טוב יותר את הנתונים שנאספו וכאמור להגביר את רמת המהימנות של הנתונים האיכותניים.

את הממצאים שנאספו ניתחתי באמצעות שיטות מחקר איכותיות. לשם כך נעזרתי בשתי שיטות שפותחו בהקשר לכך של גיליגן ושל אלכסנדר. גיליגן ועמיתיה (Brown et al, 1988), מציעה שיטה "מלמעלה למטה" המכונה "קריאה מכוונת טקסט". היא טוענת שעל החוקר לקרוא את הטקסט תוך חיפוש הנושאים או השאלות שאותם הוא מעוניין לחקור. גיליגן טוענת שבדרך זו החוקר "מאיר את הטקסט". ואכן כאשר ניתחתי את הראיונות היו בראשי מושגים תיאורטיים שנסקרו בספרות ואשר קשורים לעולם התוכן של הזהות וחינוך לזהות. בנוסף השתמשתי בשיטתו של אלכסנדר (Alexander, 1988). הוא מציעה שיטה משלו המכונה "לשאול את הנתונים שאלה" ("Asking the data a question"). בשיטה זו החוקר ניגש לניתוח הטקסט עם שאלה מסוימת ובכל קטע, פסקה, הוא שואל את אותה שאלה ובדק האם הנתונים נותנים תשובה לאותה שאלה מרכזית. כדי ליישם שיטה זו "שאלתי את הטקסט" את חמשת שאלות המחקר שלי (שהוצגו למעלה) בכל אחד מהראיונות. בפרק הממצאים הוצגו התמות המרכזיות וכן תתי תמות אשר הופיעו בתפיסות המורים, ביחס לכל אחת משאלות המחקר. בכל תמה הוצגו ציטוטים מדברי המורים וממצאים מהתצפיות אשר מדגימות אותה. מניתוח התוכן של דברי המורים, נמצא שהמורים למחשבת ישראל אכן תופסים את עצמם כסוכני זהות בכיתה.

בשאלת המחקר הראשונה נמצא שרוב המורים למחשבת ישראל תופסים כמשפעים על

עיצוב זהות התלמידים וזהו שלוש תמות מרכזיות: 1. אכפתיות זהותית **Identity concern**,

2. תיאוריה התפתחותית משתמעת **Implicit theory** 3. מחשבת ישראל כדיספלינה מעצבת

זהות.

בשאלת מחקר שנייה שעסקה במטרות החינוכיות של המורים למחשבת ישראל, זהו חמש

מטרות חינוכיות שיש למורים לגבי התפתחות הזהות של התלמיד. התמות הן: 1. מחויבות

Commitmen, 2. יצירת זהות חברתית **Social identity**, 3. אוריינות זהותית **Identity**

Literacy, 4. פיתוח מיומנויות זהותיות כגון: חשיבה ביקורתית, מחוייבות לעמדות, ובדיקת

אלטרנטיבות שונות, 5. חיבור ומעורבות לחברה **Sociocentric**.

בשאלת המחקר השלישית שעסקה בפרקטיקות החינוכיות שהמורים למחשבת ישראל נוקטים לתפיסתם בתהליך עיצוב הזהות, אותרו חמש פרקטיקות מרכזיות: 1. שימוש בטקסט לדיון בחייו של המתבגר, 2. המורה כמודל, 3. יצירת קשר אישי עם התלמיד, 4. החברותא, 5. שאל שאלות והזדמנות לאקספלורציה - **Exploration**.

בשאלת המחקר הרבעית נמצא המרכיב של רפלקטיביות בעבודת המורים כסוכני זהות. המורים מבקרים את עשייתם ואת עבודתם ומזהים שישה מוקדים של קשיים ומגבלות בעבודתם כסוכני זהות. ששת הקשיים שזהו הם: 1. סכנה של השפעת יתר מצד המורה, 2. סכנה "ממסיונריות ואינדוקטרינציה דתית, 3. סכנה מהכנסת דעות אישיות של המורה או התלמידים, 4. סכנה מחשיפת יתר של המורה או התלמידים, 5. סכנה מהכנסת עמדות פוליטיות, 6. סכנה מפשטנות וחוסר עומק פילוסופי.

בשאלת המחקר החמישית והאחרונה, נמצאה התייחסות למרכיב של הערכה שסוכני זהות מבצעים לגבי ההקשר החברתי בו התלמידים חיים. הערכה זו התייחסה לעידן הפוסט מודרני ומאפייניו וכן לתפקידם של המורים כסוכני זהות, בהקשר מיוחד זה. המורים תארו את העידן של ימינו בהלימה לתיאורים ולמאפיינים של העידן הפוסט מודרני, כפי שנסקרו בתיאוריה ובמחקר. הם הציגו ארבעה תפקידים מרכזיים שעליהם לתפיסתם לנקוט בעידן זה ויש להם נגיעה בזהותם של התלמידים. התפקידים הם: 1. יצירת גבולות ברורים, 2. מתן כלים להתמודדות עם הפיתויים, 3. הקשבה והכלה לבעיות התלמיד, 4. העמקה ואחריות בניגוד לרדידות.

המסקנה המרכזית שעולה מחקרי הינה שמורים למחשבת ישראל בתיכון הממלכתי שנחקר, אכן תופסים את עצמם כסוכני זהות לתלמידיהם. נמצא אישוש אימפרי למודל התיאורטי של שכטר וריץ (Schachter & Rich, 2011) ולמחקר של שכטר וונטורה (2008), (Schachter & Ventura) של הורים כסוכני זהות. אותרו בתפיסותיהם של המורים ששת המאפיינים של סוכני זהות אשר הוצגו במחקרם של שכטר וונטורה: **Goals, Identity concern**,

Reflexivity, Implicit theory Assessment, Praxis.

ביחס לעידן הפוסט מודרני עולה מסקנה של שילוב בין הגישות המודרניות לבין הגישות הפוסט מודרניות שעוסקות בזהות. מצד אחד המורים מדברים ע כך שתפקידם הוא לשמור על עוגן יציב וברור עבור התלמיד כדי שיוכל לגבש את זהותו בצורה ברורה מה שמאשש את הגישות

המודרניות לזהות כשל אריקסון (Erikson, 1987) ומרשיה מרשייה (Marcia 1966, 1976, 1980) ומצד שני המורים מדברים על הצורך בגמישות, חיפוש, בדיקת אלטרנטיבות שונות וחשיבה ביקורתית אשר מאפיינות את הגישות הפוסט מודרניות שעסקות בזהות כשל גרגן וליפטון (Gergen, 1991; Lifton, 1995).